

PAPER DETAILS

TITLE: ASÇI İBRAHİM DEDE HÂTİRATI ÇERÇEVESİNDE XIX. YÜZYIL ERZİNCAN'INDA DİNÎ VE
TASAVVUFÎ HAYAT

AUTHORS: Halil BALTACI

PAGES: 47-64

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/68602>

AŞÇI İBRAHİM DEDE HÂTİRATI ÇERÇEVESİNDE XIX. YÜZYIL ERZİNCAN'INDA DİNÎ VE TASAVVUFÎ HAYAT

RELIGIOUS AND MYSTICAL LIFE IN ERZİNCAN IN 19TH CENTURY ACCORDING TO MEMORIES OF ASCI DEDE

Halil BALTACI*

ÖZET: Aşçı Dede ismiyle bilinen İbrahim Halil Dede'nin kaleme aldığı Hâtırât'ı XIX. yüzyıl Osmanlı toplumunun siyasî, dinî ve tasavvufî hayatına dair içerdiği bilgiler sebebiyle önemli bir kaynaktır. Eser klasik bir hâtırat olmasının yanı sıra, müellifinin görevi gereği gezdiği şehirler hakkında aktardığı bilgilerle bir nevi seyahatnâme, tasavvufî konulara getirilen izahlar sebebiyle de tasavvufî bir eser özelliği taşımaktadır. Aşçı Dede'nin bir süre Erzincan'da ikamet etmesi hasebiyle şehre dair izlenimleri; Hâlidîyye ricâli, özellikle de intisap ettiği Şeyh Mustafa Fehmi Efendi'yle alakalı aktardığı bilgiler önemlidir. Bu çalışmada, Aşçı Dede'nin hâtıraları çerçevesinde şehrin önemli mutasavvıf kişiliklerine dair aktarılanlar başta olmak üzere, dönemin dinî, tasavvufî ve sosyo-kültürel hayatına ait malumat değerlendirilmiştir.

Anahtar sözcükler: Aşçı Dede, Şeyh Fehmi Efendi, Erzincan, hâtırat, tasavvuf

ABSTRACT: The memoirs, Asci Dede known as Ibrahim Halil Dede penned it, are important source for informations containing about XIX century Ottoman political, religious and mystical life. Work has the characteristics shown by itinerary with the informations about cities visited by the author in accordance with his task. On the other hand, work has also the characteristics shown by mystical work due to statements made to the mystical topics as well as being a classic memoir. As he dwelled in Erzincan for a while, his impressions about the city, informations given by him about Halidi dignitaries and especially about Sheikh Mustafa Fehmi Efendi are very important. In this article, especially narratives about Sufis are very important person of city according to memories of Asci Dede, religious, mystical and socio-cultural life at that time have been commentated.

Keywords: Asci Dede, Sheikh Mustafa Efendi, Erzincan, Memories, Mysticism

1. GİRİŞ

Hâtırat türü eserler, yazıldığı döneme tutulan ayna gibidirler. Bu eserler sayesinde bir toplumun sosyal hayatı yanında tarihî, coğrafi, siyasî, ekonomik ve kültürel durumunu hâtırat sahibinin gözünden izlemek mümkün olur. Özellikle XIX. yüzyıldan itibaren sayı bakımından artış gösteren hâtırat¹ türü eserler, yeri geldiğinde birincil kaynak olma özelliğine sahip olurlar. Aşçı Dede olarak meşhur olan İbrahim Halil Dede'nin hatıralarını ihtiva eden *Tercüme-i Ahvâl-i Aşçı Dede* adlı eseri, bu konudaki önemli örneklerden birisidir. İstanbul'dan, Erzurum'a; Erzincan'dan Şam'a oradan da Edirne'ye kadar geniş bir vatan coğrafyasında yaptığı yolculukları ve buralara dair anlatımları, bu esere bir tür seyahatname hüviyeti de kazandırmış, hatta Evliya Çelebi'nin Seyahatname'siyle kıyaslanmasına sebep olmuştur. Aşçı Dede'nin Şam'da kaldığı sıralarda kaleme aldığı anlaşılan hatıraları okurken, çocukluğundan başlayarak ömrünün son dönemlerine kadarki hayat hikâyesine, yaşadığı toplumun dinî, ahlâkî ve tasavvufî

* Yrd. Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, halilbaltaci@gmail.com

¹ Geniş bilgi için bkz. M. Orhan Okay, "Hâtırat", *DİA*, İstanbul, 1997, c. XVI, s. 445-449. Ancak bu maddede Aşçı Dede'nin eserine hiçbir şekilde değinilmemesi bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır.

yapısından, asker-sivil ilişkileri, siyaset ve yönetim, dış devletlerle ilişkiler gibi geniş bir yelpazede dile getirilen konulara ait gözlemlerine vakıf oluruz. Eserde, Aşçı Dede'nin evlilikleri, çocukları, ev hayatına dair özel bilgiler yanında; tasavvuf anlayışı, dinî hayatına dair düşünceleri ve toplumsal konulara yönelik samimi ifadelerini buluruz.

Aşçı Dede'nin hâtıratında, hakkında bilgi verilen şehirlerden birisi de Erzincan'dır. Ordudaki görevi gereği buraya yerleşen Dede, yaklaşık on beş yılını burada geçirmiştir. Bu zaman zarfında şehrin önemli şahsiyetleri, şehrin geçmişiyle ilgili kendisine nakledilen bilgiler, özellikle de kendisinin bizzat şahit olup birinci ağızdan aktardığı malumat oldukça değerlidir. Bu sebeple Aşçı Dede hâtıratını, tarihi ve kültürel mirasına dair kaynaklarından pek çoğunu büyük tabîî âfetlerde kaybetmiş Erzincan şehrinin XIX. yüzyıldaki durumu hakkında önemli bir kaynak olarak değerlendirmek mümkündür.

I- AŞÇI İBRAHİM DEDE VE HÂTIRATI

Kendisi hatıralarda adını es-Seyyîd İbrahim Halil ibn Mehmed Ali şeklinde ifade etmektedir. İstanbul'da Kandilli semtinde h. 1244/ m. 1828-1829 yılında dünyaya gelmiştir. Babası Kastamonu kökenli, orduda başçavuş olarak görev yapan Mehmed Ali, annesi Çerkeşoğullarından Bolulu Hasan Ağa'nın kızı Behiye Hanım'dır.² Eğitimine Kandilli Mahalle Mektebi'nde başlayan Aşçı Dede, daha sonra taşındıkları Şehzâdebaşı'ndaki Sıbyan Mektebine devam etmiş, buradaki eğitiminden sonra 1257/1841 senesinde Süleymaniye Rüştîyesi'ne kaydolmuştur. Başarılı bir öğrenci olduğu anlaşılan Aşçı Dede'nin bu okuldaki yakın arkadaşlarından birisi de, meşhur şâir ve devlet adamı Ziya Paşa'dır.³ Devlet dairelerine eleman yetiştirmek için bir tür mülkiye mektebi olan Süleymaniye Rüştîyesi'nin ilk devre mezunlarından. Bâbîâlî'yi tercih eden diğer pek çok arkadaşının aksine, Bâb-ı Seraskerî'de "ordular rûznâme⁴ kaleminde" göreve başlayan Aşçı Dede'nin, ordudaki görevi orta dereceli çeşitli kademelerde, neredeyse ömrünün sonuna kadar devam etmiştir. Önce Dördüncü Ordu (Erzurum-Erzincan), daha sonra da Beşinci (Şam) ve İkinci (Edirne) Ordularda memuriyet yapmıştır.⁵

Hatıralardaki bilgilerden, daha küçüklüğünde din ve maneviyata ilgisi olduğu, sonraki dönemlerde ise bu ilginin yerini aşk, coşku ve cezbenin doldurduğu görülmektedir. Tasavvufla ilk tanışması çalıştığı kalemdeki mesai arkadaşı, aynı zamanda bir Kadîrî Tekke'sinde şeyhlik yapan Muhtar Efendi'nin dostluğuyla olmuştur.⁶ Sonradan yakın arkadaşlarından çok sevdiği Osman Efendi vasıtasıyla Nakşibendîliği tanıyan Aşçı Dede'nin, ilk olarak Halvetî meşâyihından Hasan Efendi ismindeki bir zata intisap ettiği ve onun tekkesine yerleştiği görülmektedir.⁷ Hasan Efendi'nin yanında aradığını bulamayınca yine onun tavassutuyla, bu kez Kasımpaşa Mevlevîhanesi'nde⁸ Hüsameddîn Dede'nin iradesiyle vekâleten postta oturan

² Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları, Çok Yönlü Bir Sûfinin Gözüyle Son Dönem Osmanlı Hayatı*, Haz. Mustafa Koç- Eyüp Tanrıverdi, Kitabevi: İstanbul, 2006, s. 81-83.

³ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 181.

⁴ "Kelime Farsça'da "günlük" anlamına gelen rûznâme'ye küçültme eki ilâvesiyle oluşturulmuştur. Rûznâmeden farklı olarak Osmanlı bürokrasisinde günlük işlemler için tutulan defterlerin genel adı haline gelmiş, ayrıca hazineye bağlı günlük gelir giderlere bakan kalemler için de kullanılmıştır. Resmî bir defter türü olarak rûznâme, daha ziyade maliye teşkilâtında hazinedeki işlemlerin gelir ve harcamaların kaydedildiği defterleri ifade eder." Erhan Afyoncu, "Rûznâme", *DİA*, İstanbul, 2008, c. XXXV, s. 276.

⁵ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 183-184.

⁶ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 186.

⁷ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 192. Aşçı Dede, bu Şeyh Hasan Efendi'nin çok da bâtın ehli olmadığını zikretmektedir.

⁸ Aşçı Dede'nin bu dönemde devam ettiği Kasımpaşa Mevlevîhanesi hakkında verdiği bilgiler bu konuyla ilgili çalışan araştırmacılar tarafından dikkate değer bulunmuştur. Geniş bilgi için bkz. Sezâi Küçük, *XIX. Asırda Mevlevîlik ve Mevlevîler*, Doktora Tezi, MÜSBE, İstanbul, 2000, s. 148-152. Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İstanbul 2004, s. 438.

Hakkâk Kadrî Dede’nin izniyle sema meşk etmeye başlamıştır. İstanbul’dan ayrılıncaya kadar Mevlevîhâneye⁹ devam eden Aşçı Dede’nin bu dönemde ilk evliliğini yaptığı, bu evlilikten Hasan Hüsameddin ve Salih adında iki oğlunun dünyaya geldiği anlaşılmaktadır.¹⁰

Aşçı Dede’nin 1272/1856 yılının başlarında Dördüncü Ordu Rûznâmçeciliği göreviyle önce Erzurum’a ardından da Erzincan’a gitmesi hayatının dönüm noktalarından birisi kabul edilmektedir. Zira burada, Nakşî-Hâlidî şeyhlerinden Mustafa Fehmi Efendi’yi tanıma imkânı bularak bir daha kopmayacak bir bağla kendisine bağlanacaktır.¹¹ Burada kaldığı zaman zarfında Şeyh Fehmi Efendi’den Hâlidîyye hilafeti için icazet¹² alan Dede’nin, ordu merkezinin Erzurum ile Erzincan arasında sıkça değişmesi nedeniyle bu iki şehir arasında gidip geldiği görülmektedir. Bu dönemde eşi Hamide hanımın ölmesiyle ikinci evliliğini yapmıştır.¹³

Erzincan’dayken bütün himmetiyle Şeyh Fehmi Efendi’ye yönelen Aşçı Dede’nin, Terzi Baba türbesi yakınlarında inşa edilmekte olan dergâhın yapımıyla bizzat alakadar olduğu görülmektedir. Bu dergâhın açılışının yapıldığı gün misafirlere sunulan kusursuz yemek hizmetinden dolayı kendisine “Aşçı Dede”¹⁴ adı verilmiş, bundan sonra bu isimle anılır olmuştur.¹⁵

Müşir Derviş Paşa’nın memuriyetten istifa etmesini istemesi üzerine görevi bırakarak İstanbul’a giden Aşçı Dede, çiftliğinin işleri ile meşgul olması için Derviş Paşa tarafından Şam’a gönderilmiştir. Ancak bu konuda başarısız olması sebebiyle tekrar memurluğa dönerek bu sefer Beşinci Ordu Redif Yoklamacılığı göreviyle yine Şam’a tayin edilmiştir.¹⁶ Burada bulunduğu sırada Nakşibendî büyüklerinden Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî halifelerinden Şeyh Muhammed Hânî’nin oğlundan *Mevâkıf* ve *Fûsûs’ul-hikem* okuduğu, Şam Emeviyye Câmii’nde Nakşibendîyye zikri hatm-i hâcegân kıraatına devam ettiği anlaşılmaktadır. Şam’da kaldığı müddet içinde düzenli olarak ziyaret ettiği mekânlar arasında Muhyiddîn İbnü’l-Arabî ile Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî türbelerinin bulunduğunu söylemek gerekir.¹⁷

Aşçı Dede’nin Şam’daki görevinden sonra İkinci Ordu Levâzım Dördüncü Şube Müdürü göreviyle Edirne’ye tayin edildiği görülmektedir.¹⁸ Edirne’de bulunduğu dönemde bir taraftan

⁹ Bu dönemi hatıralarında uzun uzadıya anlatan Aşçı Dede, daha sonra Erzincan’da Şeyh Fehmi Efendi’ye bağlanıp Nakşî-Hâlidî olduktan sonra bile bütün bütün Mevlevîlikten kopmayacak, ömrünün sonlarına doğru Edirne’de görevde olduğu zamanlarda Mevlevî hayatına yeniden dönecek hatta ikinci şeyh olarak kabul görecektir. Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, s. 1288.

¹⁰ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, s. 323, 405.

¹¹ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, s. 335-336.

¹² Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, s. 424. Aşçı Dede Hâlidîliğe intisap ettikten sonra Şeyh Fehmi Efendi’ye kadar bir Nakşibendî silsilesi de zikretmektedir. Silsile Pîr-i tarikat Hazret-i Şâh-ı Nakşibend-i Üveys-i Buhârî (k.s) ile başlayıp, Hazret-i Ziyâeddin-i zü’l-cenâheyn Mevlânâ Hâlid (k.s), arada kimse olmaksızın Hazret-i Pîr Mehmed Vehbî Hayyât Erzincanî (k.s), son olarak da Sultân-ı Ulemâ-billâh Mustafa Fehmi el-Erzincanî (k.s) isimleri ile sona ermektedir. Bkz., ae, s. 332-333.

¹³ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, s. 475.

¹⁴ Aşçı Dedelik unvanı Mevlevîlik tarikatına has unvanlardan birisidir. Sezai Küçük, Mevlevîlik üzerine yaptığı çalışmasında İbrahim Halil Efendi’ye verilen dedelik unvanının çile çıkarmadığı için sembolik bir anlam taşıdığına dair sözlerinde haklıdır. Zira gerçekten de hâtıratın pek çok yerinde Mevlevîlik kültürüne dair eğitim aldığı ve sema meşk ettiğiyle ilgili pek çok bilgi varken, 1001 günlük Mevlevî çilesi çıkardığına dair herhangi bir malumat verilmemektedir. Ancak Küçük’ün İbrahim Halil Dede’ye Erzincan Mevlevîhânesi’nin tamiri ve yeniden mukabeleye başlanması sırasındaki hizmetleri sebebiyle “Aşçı Dede” unvanı verildiği bilgisi tashihe muhtaçtır. Zira açılışı yapılan dergâh bir Mevlevîhâne değil, Hâlidî dergâhtır. Geniş bilgi için bkz. Küçük, *XIX. Asırda Mevlevîlik ve Mevlevîler*, s. 151.

¹⁵ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, s. 493.

¹⁶ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, s. 529-551.

¹⁷ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, s. 574, 771, 843, 1457.

¹⁸ Nihat Azamat “Aşçı İbrahim Dede Mecmuası” adıyla kaleme aldığı ansiklopedi maddesinde; Aşçı Dede’nin 1884’te Edirne’ye gittiğini ve 1889’da Edirne Mevlevîhanesi şeyhi Hacı Ali Efendi’den sikke ve destar sardığını söylemektedir. Bkz. Nihat Azamat, a.g.m, *DİA*, c. III, s. 546. Ancak zikredilen bu tarihler hatalıdır. Aşçı Dede, 4 Ekim

Edirne Mevlevîhânesi'ne devam edip sema meşk ederken, diğer yandan Şam'da yazmaya başladığı hatıralarını temize çekmiştir. Buradaki görevi sırasında 1898 yılında Hac vazifesini yerine getiren Aşçı Dede, hâtıratın son cildinin de yeniden yazılmasıyla Edirne'deki görevinin tamamlandığına karar vererek emekliliğini istemiş ve İstanbul'a dönmüştür. Hâtıralarda zikredilen son tarih Ekim 1906'dır. Aşçı Dede'nin vefat tarihi ve nerede medfun olduğu belli değildir.

Aşçı Dede'nin şahsiyetinin teşekkülünde en önemli unsur tasavvufur. Küçük yaşlardan itibaren tasavvuf ve mutasavvıflara ilgi duyan Dede, zamanının çoğunu Mevlânâ ve İbnü'l-Arabî'nin kitapları başta olmak üzere tasavvufî eserlerin tetkikine ayırmıştır. Tarikatlar konusunda taassuptan uzak yapısı, Mevlevî ve Nakşîler kadar diğer tarikat mensuplarıyla dostane ilişkileri, kimde bulunursa bulunsun değerli olduğuna inandığı şeyleri elde etme konusundaki azmi, onun şahsiyeti hakkında bilgi veren önemli özelliklerindendir. Aşçı Dede, Halvetîliğe mensup olmakla birlikte; Mevlevîhâne'de sema meşk etmiş, Erzurum Kâdirihânesi'nde İstanbul usûlü devran¹⁹ yaptırmış, Nakşî-Hâlidî dergâhında "hatm-i hâcegân taşları"nın dağıtımını üstlenmiştir.²⁰ Esasında Aşçı Dede, mükemmel bir sâlik olmak için diğer tarikatların da önemli hasletlerine sahip olmak gerektiğini söylemektedir. Buna göre: "Bir sâlikte dört şey mevcut olmadıkça o sâlik mükemmel olamaz. Birisi âdâb-ı Mevlevî, ikincisi sülûk-i Nakşî, üçüncüsü aşk-ı Kâdirî, dördüncüsü teslim-i Bektâşî."²¹ Aşçı Dede'nin hâtıratı incelendiğinde tasavvufun pek çok konusuna dair görüş ve ifadelerin bulunduğu görülmektedir. Dede, yaptığı açıklamalarla Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinden pek çok beyti tercüme ve şerh ederken, bir taraftan da Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin *Fütûhâtü'l-Mekkiyye* ile *Fusûsu'l-hikem*'inden iktibaslarla bulunmuştur. İbnü'l-Fârîz'dan naklettiği beyitlerin yanı sıra *Hâfız Divânı* da elinin altındadır. Hâtıratı tasavvufun değişik meseleleriyle ilgili izah ve yorumlar, onun tasavvufî mirasa olan vukûfiyeti hakkında bilgi vermesi bakımından da önemlidir. Dede, eserindeki bu çeşitlilik konusunda şöyle der: "Attâr dükkânı, yanında pek aşağı kalır; yaştan kurudan, aşktan meşkten, zâhir ü bâtın her ne ki istersin mevcuttur Aşçı Dede'nin kitabında."²²

Aşçı Dede'nin, bu kadar bilgi ve tasavvufî tecrübeye rağmen oldukça mütevazı, çabucak aşk ve cezbenin tesirine giren nahif bir yaratılışa sahip olduğu görülür. Bununla beraber işlerin yerine getirilmesi ve insanlara hizmet konusunda, bitmez bir enerjiye ve pratik bir zekâyâ sahip olduğu anlaşılır. Orta dereceli bir memur olmasına rağmen, gelirinin aksine bir cömertliğe sahip olması, ömrünün büyük bölümünde maddi sıkıntılar içinde yaşamasına ve yakasını borçtan bir türlü kurtaramamasına sebep olmuştur. Hayatına dair karar alma aşamalarında rüyalara ve rüya tabirlerine verdiği önem, ibadetler ve tarikat uygulamaları konusundaki titizliği onun göze çarpan diğer özelliklerindendir.

Aşçı Dede'nin kaleme aldığı eserler arasında; İsmail Hakkı Bursevî'nin *Rûhu'l-beyân* tefsirinin Farsça bölümlerinin Türkçeye tercümesi olan üç ciltlik *Tercümetü'l-fârisiyye fi Tefsîri'l-hakkiyye*, bu eserin son cildine okuyucuya kolaylık sağlaması için kaleme aldığı Farsça dilbilgisi *Kavâidü'l-Fârisiyye*²³, hatıralarında ismini zikretmesine rağmen akıbeti meçhul olan

1896 yılında Edirne'ye gitmiş adı geçen sikke ve destar töreni ise Aralık 1898 yılında gerçekleşmiştir. Bkz., Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 945, 1021-1022.

¹⁹ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 436.

²⁰ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 423.

²¹ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 433, 959, 1133.

²² Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 1289.

²³ Bu eser hakkında, 2007 yılında Esra İpek Turan tarafından İstanbul Üniversitesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Fars Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı'nda *Aşçı Dede Halil İbrahim Efendi'nin Fars Dili ve Gramerine Dair Çalışmaları* isimli bir yüksek lisans çalışması yapılmış, eserin ilgili bölümü günümüz alfabesine aktarılmıştır.

Risâle-i Tercümetü'l-hakâyiki'l-hakikat ve son olarak çalışmamıza konu olan *Risâle-i Tercüme-i Ahvâl-i Aşçı Dede-i Nakşî Mevlevî*²⁴ önemlidir.

I- AŞÇI DEDE HÂTİRATINDA ERZİNCAN VE ERZİNCAN'DA DİNÎ-TASAVVUFÎ HAYAT

1- Aşçı Dede Hâtıratında Erzincan

Dördüncü Ordu Rûznâmçeciliği görevine başlamak için gemiyle önce Trabzon'a daha sonra Bayburt üzerinden karayoluyla Erzurum'a gelen Aşçı Dede, Erzincan hakkında ilk bilgileri, kalemde çalışan Erzincanlı Şerif ile İsmail Efendilerden almıştır. Erzurum'un bağısız bahçesiz düz bir ova olmasının aksine, kendisine anlatılanlardan Erzincan'ın bağ ve bahçeler içinde, gayet güzel, cennet gibi bir yer olduğunu öğrenmiştir.²⁵ Yazı Erzurum'da geçirdikten sonra sonbaharla birlikte Erzincan'a taşınan Aşçı Dede, altı yedi günlük bir yolculuktan sonra "kûy-i cânân-ı hakikat" diye tarif ettiği Erzincan'ı uzaktan görünce gayr-i ihtiyari: "hâzihi cennâtü adnin" "fedhulûne hâlidîn"²⁶ lafz-ı şerîfini kıraat etmiştir. Aşçı Dede, daha ilk görüşte Erzincan'a bu şekilde muhabbet duymasının sadece zahîrî güzelliklerden olamayacağını şöyle açıklar: "Elbette burada bir büyük zât-ı şerîf olmalı ki böyle insana hayat ve bir başka tecellî bahşediyor. A biçare İbrahim, a biçare İbrahim, derd-mend âşık, bilmez misin ki işte hazret-i cânân-ı hakikat buradadır. Burasıdır kûy-i cân'an, burasıdır kûy-i mahbûb-ı Hüdâ!"²⁷

Aşçı Dede şehre ulaştığında Erzincan'ın zâhiren küçük ancak bâtınen bir şehri muazzama olduğunu söyleyerek burasını: "Dört tarafı dağlarla kaplı ortası büyükçe bir ova, bağ ve bahçelik. İstersen buna hücre ve ister isen divân-hâne-i hazret-i cânân de..."²⁸ şeklinde vasfeder. Ona göre Erzincan kelimesi içinde şu manayı barındırmaktadır: "Erzincan'ın erleri, zindedir canları. Çünkü Erzincan demek, erlerinin zinde derecâtı demektir."²⁹ İlk görüşte muhabbet duyduğu şehri hayatı boyunca unutmayan Dede, bundan sonra nerede olursa olsun memleketi sorulduğunda "Erzincanlıyım" cevabını verecektir.³⁰

²⁴ Aşçı Dede'nin hatıralarından seçmeler aralıklı olarak ilk defa *Haber Akşam Postası*'nda 1941 yılında yayınlanmış, sonrasında Reşat Ekrem Koçu, Aşçı Dede Halil İbrahim, *Geçen Asrı Aydınlatan Kıymetli Bir Eser: Hatıralar* ismiyle İstanbul'da 1960 senesinde seçme ve sadeleştirme yaparak 125 sayfa halinde yayınlamıştır. Eserle ilgili Nihat Azamat'ın, "Aşçı Dede Mecmuası" adıyla 1991 yılında yazdığı ansiklopedi maddesi, esere dikkat çekmesi bakımından önemlidir. Hatıralarla ilgili en önemli çalışma, Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi'nin metnin tamamını günümüz alfabesine çevirerek, *Çok Yönlü Bir Süfinin Göziyle Son Dönem Osmanlı Hayatı Aşçı Dede'nin Hatıraları* adıyla 2006 yılında dört cilt hâlinde İstanbul'da yayınlamalarıyla gerçekleşmiştir. Bu neşirle ilgili Gülçin ve Haşim Koç; [The Ottoman Life in the Later Period of the Empire through the Eyes of a Multi-Dimensional Sufi: The Memoirs of Aşçı Dede] Prepared by Mustafa Koç, Eyüp Tanrıverdi İstanbul: Kitabevi, 2006. LV + 1965 pages. (4 volumes), (İslâm Araştırmaları Dergisi, 2008, sayı: 19, s. 140-149) adıyla İngilizce tanıtım yazısı yazmışlardır. Son olarak Cemile Barışan tarafından; *Bir Süfinin Hatıraları Üzerinden Nostaljik Bir İstanbul Güzelleme: "Aşçı Dede'nin Hatıraları" ve Aziz İstanbul* ismiyle (Uluslararası Osmanlı İstanbul Sempozyumu-II; 27-29 Mayıs 2014) bir tebliğ sunulmuştur. Eser yabancı dilde de çalışmalara konu olmuş, hâtıratla ilgili Marie Luise Bremer tarafından Almanya'da, *Die Memoiren des türkischen Derwischs Aşçı Dede İbrâhîm*, ismiyle 1959 tarihinde bir doktora tezi hazırlanmıştır.

²⁵ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 332.

²⁶ "Bunlar Adn cennetleridir, (Tâhâ, 20/76) ebedî olarak kalmak üzere buraya girin." (Zümer 39/73). Aşçı Dede, başka bir yerde Mevlevî semai ve semahâne-yi cennet olarak tavsif etmekte, cennetle ilgili böyle bir tavsifi bir de Erzincan hakkında yaptığını söylemektedir. s. 201.

²⁷ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 334.

²⁸ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 335.

²⁹ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 1706.

³⁰ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 419, 1757. Aşçı Dede Erzincanlı olmasını şöyle açıklar: "Zira vatan, insanın Cenâb-ı Hakk'a derece-i kurbıyyeti hangi mahalde ise ona tabir ederler." s. 419.

Aşçı Dede'nin hatıralarında Erzincan şehrinin sosyal ve kültürel hayatına dair pek çok malumat nakledilmekle birlikte, bütün bu bilgilerin Erzincanlı büyük şahsiyetlere ait hatıralarda, özellikle de Şeyh Fehmi Efendi'ye dair anlatılardaki satır aralarında verildiği görülmektedir. Aşçı Dede'nin Erzincan mutasavvıflarına dair verdiği bilgiler değerlendirilirken şehre ait dinî, tasavvufî ve günlük hayata dair konulara da yeri geldikçe temas edilecektir.

2- Aşçı Dede Hâtıratında Erzincanlı Mutasavvıflar

Aşçı Dede'nin Erzurum'a geldiği ilk zamanlarda onun "ehl-i tarîk" olduğunu kimse bilmez. Ancak Erzincan'ı görüp heyecanla bu şehrin manevî büyüklerini sorunca yol arkadaşı İsmail Efendi, bu şehirde yaşayan tarikat ehlinin daha çok Hâlidî tarikatına mensup olduğunu, hatta Erzincan halkının tamamının Hâlidî olduğunu söyler. Ancak onun bu sözlerinin ilk başlarda Mevlevîlikle gönlü lebâleb dolu olan Aşçı Dede'ye fazla tesir etmediği anlaşılmaktadır.³¹ Erzincan'a ulaşıp da hâtıratın önemli bir bölümünü teşkil eden Şeyh Fehmi Efendi ile tanışma faslı gerçekleştiğinde, hayatında yeni bir safhanın başladığının farkına varan Aşçı Dede, bu dönemde özellikle şeyhi Fehmi Efendi çevresindeki mutasavvıflara dikkat çekmiş, şehirdeki diğer tarikat mensuplarına dair bilgi vermemiştir.³² Bu bağlamda hatıralarda kendileri hakkında bilgi verilen Terzi Baba ismiyle meşhur Mehmed Vehbi Hayyât, Mustafa Fehmi Efendi, Leblebici Baba denmekle maruf Süleyman Efendi, Terzi Baba'nın halifeleri ve aynı zamanda damatları olan Abdussamed Efendi ile Hacı Hâfız Efendi (Mehmed Rüşdü) ve Hacı Abdülbâki Baba gibi isimler önemlidir.

a- Mehmed Vehbi Hayyât (Terzi Baba)

Aşçı Dede Erzincan'a ulaştığında duyduğu ilk isimlerden birisi Mustafa Fehmi Efendi'nin şeyhi Mehmed Vehbî Hayyât'tır. Aşçı Dede'nin gelişinden yaklaşık sekiz sene önce vefat ettiğinden, bu zat hakkındaki nakiller kendisine anlatılanlar ile mana âleminde ortaya çıkan bir takım işaretlere dayanır. Dede'nin, Terzi Baba hakkındaki ilk bilgileri arkadaşı İsmail Efendi'den³³ aldığı, daha sonra şeyhi Fehmi Efendi ve diğer halifelerin anlattıklarıyla bu bilgileri doğruladığı anlaşılmaktadır. Buna göre Hazret-i Şeyh Mehmed Vehbî Hayyât evvelen bir terzi çırağı iken sonradan ustalaşan, Kâdiriyye tarikatına mensup edîb-i müstakîm, musallî, müttakî, âbid ve zâhid bir zâttır. "Terzi Ağa"³⁴ ya da uzun boyundan dolayı "Uzun Terzi veya Uzun Terzi Ağa"³⁵ diye tanınmaktaydı.

Mevlânâ Halid-i Bağdâdî'nin, hayatta olduğu bir dönemde tarikatını yaymak için bu bölgeye halifelerinden Abdullah Mekkî³⁶ isminde bir zâtı gönderdiği, bu zâtın da Erzurum'da Münzevî Osman Efendi isminde birisine halifelik verdikten sonra manevî bir işaretle Erzincan'a geldiği anlatılır. Aşçı Dede'nin anlatımına göre Abdullah Mekkî, Erzincan'a girmeden önce bu beldeye büyük bir zâtın ihsan edilmesi için dua eder ve rabıta hâlindeyken sırrına şöyle bir mana doğar: "Bugünkü günde mağripte maşrıka kadar açılan bir feyz ü tecellî kapısı bir terzi çırağına

³¹ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 334.

³² İsmail Efendi'nin Aşçı Dede'ye söylediklerine bakıldığında zaten diğer tarikatlara mensup kimselerin fazla olmadığı varsa da dikkate alınmadığı anlaşılmaktadır.

³³ Aşçı Dede İsmail Efendi'den dinlediği bilgilerin bir diğer mesai arkadaşı olan Şerif Efendi tarafından doğrulandığını zikretmektedir. Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 344.

³⁴ Aşçı Dede, Terzi Baba'nın yaptığı zâhirî terzilik yanında bir de bunun batını açıklamasını şöyle yapar: "Hazret-i Pîr Mehmed Vehbî Hayyât (k.s) mazhar-ı hubb-ı zâtullâh olup kendileri terzi olduğu cihetle değil yalnız dervişlerin, cümle turuk-ı aliyye sâlikânının ve belki cümle mahlûkun ve lâ-şek ve lâ-şüphe cemî'-i avâlimin, mihen ü meşakkat-ı bâtın u zâhirden pâre pâre olmuş kalplerini diker, çünkü usta terzidir, dikmek, sökmek, kesmek, biçmek dest-i peyvest-i gavsıyyelerine mufavve[a]zdir azizim." s. 1737.

³⁵ Aşçı Dede hatıralarında Mehmed Vehbî'den hiçbir şekilde "Terzi Baba" ismiyle bahsetmemektedir. Buradan "Terzi Baba" şeklindeki meşhur isimlendirmenin sonraki dönemlerde yaygınlık kazandığı akla gelmektedir.

³⁶ Hâtıratında kendisinden Abdullah Efendi olarak bahsedilmekte Mekkî ve Erzincânî nisbetleri kullanılmamaktadır. Ancak kaynaklarda bu zât bazen Abdullah Mekkî bazen de Abdullah Mekkî Erzincânî şeklinde zikredilmiştir. Abdullah Mekkî hakkında geniş bilgi için bkz., Mehmet Fatsa, *Tasavvufî Mekkî Kolu*, Mavi Yayıncılık:İstanbul, 2000; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 336.

ihsân ü inâyet olunmuştur. Bu sırdan anlaşılan, Mevlânâ Hâlid Efendimiz hazretleri irtihâl-i dâr-ı bekâ etmiştir. Onların makâm-ı kutbiyyet ü gavsıyyeti işte bu tavsif olunan zât kim ise, ona verilmiştir.” diye müritlerini bilgilendirmiş ve Erzincan’a gelmiştir.³⁷ Abdullah Mekkî’nin halkın teveccühüne mazhar olduğu, ahalinin ısrarlı davetlerine rağmen kimsenin evini tercih etmeyerek Câmi-i Kebîr medreselerinden bir odaya yerleştiği anlaşılmaktadır. Aşçı Dede’nin naklettiği bilgi doğru kabul edildiğinde, Abdullah Efendi’nin Terzi Baba’yla karşılaşması Hâlid-i Bağdâdî’nin vefat tarihi olan 1242/1827 yılında³⁸ gerçekleşmiş olmalıdır.

Erzincan halkından her kesimin ziyaret ettiği ve meşâyih-ı kirâmdan saydığı bu zâtı ziyaret etmesi gerektiği telkinine, buna layık olmadığı bahanesiyle olumsuz cevap veren Terzi Baba’nın, ısrarlar sonucunda Abdullah Mekkî’yi görmeye gittiği, bu ziyaret esnasında kendinden geçip bayıldığı anlatılır. Abdullah Mekkî’nin, mana âleminde kendisine işaret edilen kişiyi bulduğunu anlaması üzerine Terzi Baba’nın evinde bir aylık bir halvet dönemi yaşadıklarından bahsedilmektedir. Abdullah Mekkî, Terzi Baba’yı halife tayin ettikten sonra buradan ayrılarak Hicaz tarafına gitmiştir.³⁹ Hiçbir ilmi olmayan ümmî bir Terzinin halife tayin edilmesi şehrin ulemasının tepkisine sebep olmuş, iş mahkemeye intikal edecek kadar büyümüştür. Ancak gerek mahkeme başkanının Terzi Baba’ya hürmet göstermesi gerekse Terzi Baba’nın bir şekilde zâhir ulemâsının gönüllerini almasıyla iş tatlıya bağlanmıştır. Ulemâdan kendisine intisap edenlerden ilki Battalzâde Hacı Hâfız Efendi olmuştur. Bu dönemde Tokat’ta ilim tahsili için Bozzâde Hoca Efendi’nin yanında bulunan Hoca Fehmi Efendi’nin de döndükten sonra zahir ulemasının bütün aksi teşviklerine rağmen Terzi Baba’ya intisap etmesi, ona olan bu karşıtlığın sona ermesine ve çok kimsenin kendisine bağlanmasına sebep olmuştur.⁴⁰ Aşçı Dede, Terzi Ağa’nın 1264/1848 senesinde kolera salgınında vefat ettiğini yazar.⁴¹ Türbesi Erzurum defterdarı Mecid Efendi ile Fehmi Efendi’nin marifetiyle bina edilmiştir.⁴²

Hatıralarda Terzi Baba’nın ailesi ve çocukları hakkında pek az bilgi verilmekte, kızlarından birinin halifelerinden alay imamı Abdussamed Efendi ile Fehmi Efendi vasıtasıyla evlendiği aktarılmaktadır.⁴³ Bir diğer kızı ise Hacı Hâfız Efendi ile evlenmiştir.

Anlatılanlardan Terzi Baba’nın hayattayken kendisinin yerine kimseyi açık bir şekilde halife tayin etmediği, hatta vefat etmek üzereyken Hacı Hafız Efendi’nin bu isteğini açık ettiği, ancak Terzi Baba’nın buna olumlu cevap vermediği nakledilmektedir. Aşçı Dede’ye göre hilafet, Şeyh Fehmi Efendi’ye verilmiştir.⁴⁴ Aşçı Dede, özellikle şeyhi Mustafa Fehmi Efendi vasıtasıyla Pîr olarak kabul ettiği Terzi Baba’ya gönülden bağlanmış ve kendisine büyük hürmet beslemiştir. Onu yedi abdalın intikal eden kutuplardan birisi olarak kabul eder.⁴⁵ Hem şeyhi ile birlikte hem de yalnızken türbesini sıkça ziyaret ettiğini, çok defa kendisine rabita etmek suretiyle manevi yardımlarına mazhar olduğunu dile getirmektedir.⁴⁶ Aşçı Dede’nin, Erzincan’dan ayrıldıktan sonra da Terzi Baba’ya olan muhabbetinin azalmadığı, Terzi Baba’nın

³⁷ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, s. 339-340.

³⁸ Hamid Algar, Hâlid el-Bagdâdî, *DİA*, İstanbul, 1997, c. XV, s. 284.

³⁹ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, s. 340-341.

⁴⁰ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, s. 342-343.

⁴¹ Görebildiğimiz kadarıyla Terzi Baba’nın bir kolera salgınında vefat ettiği bilgisini aktaran tek kaynak Aşçı Dede’nin hatıralarıdır.

⁴² Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, s. 343.

⁴³ Aşçı Dede, Terzi Baba’nın bu kızının vefat ettiği zaman cenaze işleriyle ilgilenme işini Müşir Paşa’nın kendisine tevdi ettiğini zikretmektedir. Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, s. 505.

⁴⁴ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, s. 619-620. Ayrıca bkz., s. 344

⁴⁵ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, s. 755.

⁴⁶ Bu meyanda Aşçı Dede’nin kışın kar ve tipinin yoğun olduğu bir günde arkadaşlarıyla Erzurum’a gitmek zorunda kalması ve tipinin şiddetlendiği bir esnada kendisine manen teveccüh edip yardım istemesiyle çok kısa bir sürede tipinin kesilip yerini güneşli bir havaya bırakmasıyla ilgili söyledikleri ilgi çekicidir. Bkz., s. 520. Aşçı Dede yalnız kendisinin değil, Erzincan civarında yaşayan insanlardan pek çoğunun Terzi Baba’ya imdat ve tevessül etmeleri karşılığında kendilerine yardım edildiğine dair kerametvârî rivayetler nakleder. Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, s. 1559-1560.

rûhaniyetine hediye olmak üzere her gece bir cüz okuyup ayda bir Kur'ân'ı hatmettiği anlaşılmaktadır.⁴⁷

Hâtıratı Terzi Baba'nın ümmî olmakla birlikte kendisine vehbî olarak ledünnî ilimlerin verildiği ve bu sebeple de kendisine “Vehbî” denildiği hatırlatılmaktadır.⁴⁸ Eserde Terzi Baba'nın ekseriya işaret ve rumuzla konuştuğu ifade edilirken, konuyla ilgili bir de vakıa nakledilir.⁴⁹ Terzi Baba'nın oldukça mütevazı bir şahsiyet olduğu, kendisinden bahsederken pek çok yerde “bu âsi” tabirini kullandığı, yeri geldiğinde; “eller yahşi ben yaman, eller buğday ben saman”⁵⁰ şeklinde konuştuğu anlatılır. Onun, Yunus Emre gibi geniş bir gönle sahip, insan sevgisi ve müsamaha ile dolu bir mutasavvıf olduğu sıkça dile getirdiği ifadelerden anlaşılar: “

*Elif okudum ötürü
Pazar ettim götürü
Yaratılmışı hoş gördüm
Yaratandan ötürü”*⁵¹

Aşçı Dede'nin Terzi Baba'dan naklettiği başka rivayetler de esasında onun nasıl bir tasavvuf anlayışına sahip olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. “Hazret-i Hayyât (k.s) efendimiz hazretleri de sıkça istihmâm ederler imiş. Bir gün hamamda Leblebici Baba ile bulunmuşlar. Kurnanın dört etrafından tas ile su içip Leblebici Baba'ya buyurmuşlar ki: “Şeyh, eğer bu asinin (bu asi tabiri Hayyât efendimizin ekseriya ta'birât-ı âlîsidir; daima lisân-ı şeriflerinde “bu asi, bu asi” diye buyururlar imiş) yarın mahşer yerinde hayvanının tırnağı yer tutarsa cehenneme at sürerim; kimseyi koymam hep çıkarırım.”⁵²

Aşçı Dede, Terzi Baba'nın *Kenzü'l-fütûh*⁵³ adıyla Türkçe bir risale yazdığını söyler ve onu ilâhî fetihlerin maden ve hazinesi olarak görür. Manevî rumuz ve işaretlerle dolu bu risalenin okunmasını bütün sâlikler için vacip sayar. Kendisinin de eseri okuduğu, yeri geldikçe risaleden tefeül ederek remiz ve işaretlerin zuhuruna göre hareket ettiği anlaşılmaktadır.⁵⁴

b- Seyyid Mustafa Fehmi Efendi

Aşçı Dede'nin hayatındaki dönüm noktalarından birisi de Erzincan'da Şeyh Mustafa Fehmi ile tanışmasıdır. Zira kendi ifadesiyle; isyan denizlerinin en derinlerine batmış ve kurtuluştan ümidini kesmişken, Allah'ın lütfunun kemâli ve sonsuz merhametinin tecellisi olarak Habîb-i Ekrem (s.a)'ın en mükemmel vârislerinden Sultan-ı ulemâ-billâh Fehmi-i Erzincânî'ye yetişmiş, uzun süre meclis-i kudsiyyelerinde hizmet etme şerefine erişmiştir.⁵⁵ Zaten Dede'nin hâtıratını kaleme almasının en önemli gayesi, dünya ve âhirette kurtuluş sebebi saydığı Fehmi Efendi'nin yüce hâli ve 'âli şânının beyan etmek, kendisinden işittiği bazı tebşîrâtı dile

⁴⁷ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 1325, 1425.

⁴⁸ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 344, 1737.

⁴⁹ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 619, 628-629.

⁵⁰ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 618, 1698.

⁵¹ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 859, 1271, 1322, 1359, 1442. *Sefîne-i Evliya* müellifi Hüseyin Vassâf, Terzi Baba'yı “ikinci Âşık Yunus” olarak nitelendirir. Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 336.

⁵² Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 392.

⁵³ Terzi Baba'nın dinî-tasavvufî konuları işlediği *Kenzü'l-fütûh* adlı bir eseri bulunmaktadır. 1286 Ramazanı ortalarında (Aralık 1869) basılan nüshasından aslının mensur olduğu ve *Kenzü'l-fütûh* adını taşıdığı, daha sonra Mehmed Rüşdü Efendi (Hacı Hâfız Efendi) tarafından nazma çevrilip *Miftâh-ı Kenz* ismi verildiği anlaşılmaktadır. 1242 beyitten meydana gelen eserin sonunda Mehmed Rüşdü Efendi'ye ait yirmi altı beyitlik bir münâcât ve “Medhiyye-i Hayyât” başlıklı yirmi dört beyitlik bir manzume yer almaktadır. Bkz., Nurettin Albayrak, “Terzi Baba”, *DİA*, İstanbul, 2011, c. 40, s. 521. Eser ayrıca iki defa günümüz alfabesine aktarılarak birisi Hasan Alakese, *Kenzü'l-Miftâh “Manevi Anahtarların Hazinesi”* adıyla 1972'de İstanbul'da; diğeri Orhan Aktepe, *Terzi Baba, Hayatı ve Miftâh-ı Kenz*, adıyla 1979'da Erzincan'da (genişletilmiş 2. bs., Erzincan 2003) neşredilmiştir.

⁵⁴ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 618-619. Aşçı Dede, Hacı Hafız Efendi'nin *Kenzü'l-fütûh*'u nazma aktarmayla ilgili konulara hiçbir şekilde değinmemektedir.

⁵⁵ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 80.

getirmektedir.⁵⁶ Gerçekten de iki bin sayfaya yakın hâtıratın mihverini Fehmi Efendi’yle ilgili bölümler oluşturur. Fehmi Efendi dışında, eserde zikredilen bütün şahıs ve olayların tâli unsurlar olarak kaldığını söylemek yanlış olmaz. Fehmi Efendi ile ilgili aktarılan bilgilerin tamamının değerlendirilmesi müstakil başka çalışmalar gerektirdiğinden burada sadece onun hayatı ve şahsiyetine genel hatlarıyla değinilecektir.

Aşçı Dede mürşidi kabul ettiği Fehmi Efendi’yi eserinde şu hitaplarla anar: “Hazret-i Şeyhü’l-A’zâm, Sultân-ı Ulemâ-billâh, Cenâb-ı Mürşid-i Ekrem, Mürşid-i A’zâm, Hazret-i Gavs-ı A’zâmi, Hazret-i Şeyh-i Ekber, Hazret-i Şeyh-i A’zâm, Cenâb-ı Mürşid-i A’zâm, Zamanın gavsı, kutbu, zât-ı âlî kadr, Hazret-i Risâlet-penâh Efendimiz hazretlerinin mazhar-ı tammı ve vâris-i ekmeli, İmamü’l-mürşîdîn, gavsü’l-vâsılîn...”⁵⁷

Fehmi Efendi’nin çocukluk ve gençlik dönemiyle alakalı olarak sadece iki yaşında iken babası Hacı Ahmed Efendi h. 1233, m. 1817-1818 yılında ölmesiyle yetim kaldığı bilgisi vardır. Erzincan’da doğan Fehmi Efendi’nin doğum tarihi h. 1231/ m.1815-1816 yılı olarak gösterilmiştir. HâtıratanŞeyh Fehmi Efendi’nin annesinin, Aşçı Dede’nin Erzincan’da bulunduğu vakitlerde henüz hayatta olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁸

Aşçı Dede, Erzincan’a geldikten sonra yol arkadaşı İsmail Efendi’den şehrin meşayihı hakkında bilgi isteyince İsmail Efendi: “Hoca Fehmi Efendi hazretleri vardır, zâhir ü bâtın pek büyüklerdendir; yani ehlullâhtan olduğuna şüphe yoktur... Şeyh Vehbî Hayyât (k.s) hazretlerinin halifeleridir.” cevabını verir. Bunun üzerine Aşçı Dede, daha görmeden bu isme âşık olduğunu, sadece işitmekle gönlüne bir gulgule düşüp âşık-ı cemâl-i Hazret-i Fehmi olduğunu zikreder. Kendi ifadesiyle: “Derûnuma yeniden bir aşk ve ateş düştü ki eski aşk ve ateşlere asla ve kat’a kıyas olunmaz.”⁵⁹ Aşçı Dede’nin, Cuma gününe rastlayan bir günde İsmail Efendi ile birlikte gittiği Cami-i Kebir’de Fehmi Efendi’yle karşılaşmasını anlattığı kısım, onun hatıralarının en güzel bölümlerindendir. Erkenden camiye gelip ön saflarda oturup sağa sola bakınırken sanki bir sesin arkasına bakması gerektiğini söylemesiyle arkasın dönen Aşçı Dede, o sahneyi şöyle anlatır: “Bir de dönüp arkama baktım ki tamam fakirin ardında bir boz renkli aba içinde başında arakiyye⁶⁰ ve üzerinde beyaz sarık, baş aşağı tevecçühte, yüzü görünmez bir zat oturur olduğunu görür görmez şimşek gibi kalbime bir şey çarpıp kalbimde bir hareket ve zuhur ve azalarım bir cümbüş ârız olmakla o zatın Hoca Fehmi Efendi olduğunu hissettim.”⁶¹

Namaz çıkışında tanışmak maksadıyla İsmail Efendi ile Fehmi Efendi’nin evine giden Aşçı Dede, bu karşılaşmayı uzun uzadıya hikâyeye eder. Bu ilk karşılaşmada Fehmi Efendi’yi şöyle tanıtır: “Gayet uzun boylu ve gayet nahîf, buğday tenli, nûr-i ilâhî leme’an eder lihye-i saadetleri ve gözleri mestânedir.”⁶² Bu tanışma esnasında Aşçı Dede’nin Fehmi Efendi’nin yüzüne bakmaya güç yetiremediği, kısa süren bu tanışma faslından sonra ayrılırken şeyhin elini sıkarak manen; “sen bizimsin” dediği bunun da kendisini tarifi imkânsız sevinçlere boğduğunu nakleder.⁶³ Aşçı Dede, Erzincan’da bulunduğu ilk günlerde İsmail Efendi vasıtasıyla Terzi Baba’nın diğer halifelerinden Abdussamed Efendi, Leblebici Baba, Hacı Abdalbâki Baba ve aynı zamanda ulemadan bir zat olan Hacı Hâfız Efendi ile bu dönemde tanışmıştır.

⁵⁶ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, s. 21.

⁵⁷ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, s. 21, 127, 350, 355, 384, 385, 386, 388, 389.

⁵⁸ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, s. 382-383.

⁵⁹ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, s. 334-336.

⁶⁰ Arakiyye; dervişlerin başlarına giydikleri yünden veya pamukludan yapılmış bir nevi takkedir.

⁶¹ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, s. 336-337.

⁶² Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, s. 337.

⁶³ Aşçı Dede içinde bulunduğu hâli şöyle anlatır: “İşte oradan kendimi taşraya nasıl attığımı bilmiyorum, kan ter içindeyim. Lakin Hazret-i şeyhin böyle elimi sıkıldığını ve bu zuhur eden manaları İsmail Efendi’ye söyleyemedim. Ayne’l-yakîn müşahede ettim ki bu demde ve bu saatte ne olmuş ise oldu. Yani bir nazarda aşk-ı mecâzîmi, aşk-ı hakikîye tebdil ve tahvil edip Mecnûn-veş yürü Leylâ’na, ben Mevlâyı buldum dedim.” s. 338.

Bir müddet sonra daha iyi tanıma imkânına sahip olduğu Fehmi Efendi'ye intisap etmeye karar veren Dede, sadece kendisinin değil, namaz niyaz bilmeyen paşalar, beyler, efendiler ve ağaların cümlesinin onu tanıdıktan sonra müteveccih-i kible ve râbıta-i mürşid-i Hak olduklarını kabul ederek kendisine bağlandıklarını aktarmıştır.⁶⁴ Arzu etmemesine rağmen Fehmi Efendi'nin diğer halifeler arasında dikkat çekici bir üstünlüğünün olduğunu söyleyen Aşçı Dede, onda diğer meşâyih-i rûsûmda olmayan kuvvetli bir cezbenin bulunduğunu ve insanları kendisine çektiğini anlatır. Bütün yüce sıfatlarına rağmen şeyhinin, diğer halifelere hürmette kusur etmediğini, yanındaki zâtlar başlamadan yemeğe başlamadığını, kendisinden bir şey istenildiğinde veya bir şey sorulduğunda önceliği bu zatlara verdiğini, söyleyeceği bir şey varsa kendisinin en son söz aldığını aktarır.⁶⁵ Hatıralarda Fehmi Efendi tanıtılırken onun münzevî şeyhler gibi olmadığı, mahlûk-i Hüdâ'nın hizmetiyle şuraya buraya teşrif ettiği, herkesin işlerinin tervicine himmet ve lutf u ihsan buyurduğu dile getirilir. Aşçı Dede'ye göre Fehmi Efendi, meşreb-i Muhammediyye'nin kendisinde müşahade olunduğu, zâhir ilimde yanına kimsenin yaklaşmadığı gibi bâtın ilimde dahi Hazret-i Risâlet-penâh Efendimiz hazretlerinin mazhar-ı tâmmı ve vâris-i ekmeliydi. Bütün bu yüceliğine rağmen Fehmi Efendi'nin oldukça mütevazı olduğunu ve herkesi kendinden üstün gördüğünü dile getiren Dede, ahlâk-ı Muhammediyyenin onda tam anlamıyla zuhur ettiğini ve bu konuda mazhâr-ı tâm olduğunu söyler.⁶⁶

Aşçı Dede, bir süre sonra kendini tamamıyla Fehmi Efendi'ye teslim etmiş; birlikte sohbet, muhabbet ve ibadetle dolu güzel seneler geçirmiştir. Bu dönemle ilgili hatıralarda verilen malumattan, Fehmi Efendi'nin her kesimden insan tarafından sevildiği, kurduğu iyi ilişkiler sebebiyle geniş bir çevreye sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Bu dönemde Aşçı Dede Fehmi Efendi'den kısa aralıklarla da olsa üç kez ayrı kalmıştır. Bunların ilki kendisinin İstanbul'a kısa bir yolculuğu, diğeri ise şeyhinin biri 1861 ötekisi 1865 yılında iki defa Hac farızası için Hicaz'a gitmesiyledir. İlk hac yolculuğu sırasında Fehmi Efendi'nin, hatm-i hâcegânı yönetmesi için yerine Aşçı Dede'yi bırakması halifelik olarak değerlendirilmiştir. Hac dönüşü Fehmi Efendi Erzincan'a geldiğinde annesinin vefat ettiğini öğrenecektir.⁶⁷

Erzincan'a gelmesiyle Fehmi Efendi'ye yeniden kavuşan Aşçı Dede, dairedeki işinden arta kalan bütün zamanını şeyhiyle beraber Terzi Baba türbesi yakınlarında yapımına başlanan dergâhın inşaatına ayırır. Nakledilen bilgilerden dergâhın yapımında en büyük payın Fehmi Efendi'ye ait olduğu anlaşılmaktadır. 1865 yılında yapımına başlanan dergâh inşaatının çeşitli sebeplerle bir müddet aksadığı, bu dönemde Fehmi Efendi'nin ikinci defa Hacca gittiği anlaşılmaktadır. Dergâh tamamlandığında, h. 1284 yılının Rebiülevvel 12. günü, m. 14 Temmuz 1867 Mevlid kandilinde hizmete açılmış, Erzincan'ın ulema ve şairlerinden Hilmi Efendi dergâhın açılışına tarih düşmüştür.⁶⁸ İbrahim Halil Dede'ye "Aşçı Dedelik" unvanı bu dergâhın açılış günü misafirlerin ağırlandığında gösterdiği gayret ve hizmetler neticesinde Fehmi Efendi tarafından verilmiştir.

Dergâhın açılmasıyla birlikte Fehmi Efendi, vaktinin büyük bölümünü artık dergâhta geçirmeye başlamıştır. Burada bir taraftan Pazartesi ve Cuma geceleri hatm-i hâcegan kıraatine devam edilirken, diğer yandan Cuma günlerinin sabahında *Mesnevî-i Şerif* okunmasına karar

⁶⁴ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 350-351.

⁶⁵ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 352.

⁶⁶ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 355. Aşçı Dede, Fehmi Efendi hakkında söylediklerinin mübalağa olarak değerlendirilmemesini zira on beş seneden fazla kendisine hizmet ettiğini ve her hâline şahit olduğunu, bu sözleri bütün bunlardan sonra söylediğini dile getirir. s. 356, 887.

⁶⁷ Aşçı Dede Fehmi Efendi'nin annesinin ölümünü Medine'den ayrılmasına manen izin verilmemiş olan Fehmi Efendi'nin, annesinin sözünden çıkmamak için buradan ayrılmasıyla açıklar. Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 423, 424, 428-429.

⁶⁸ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 457-493.

verilmiştir.⁶⁹ Aşçı Dede'nin bu dönemde Fehmi Efendi'yle çok yakınlaştığı ve onun sır kâtibi olduğu, geçirdiği hastalık sırasında yanında sadece Aşçı Dede'nin kalmasına izin verildiği görülmektedir. Aşçı Dede'nin 1871 yılında görevinden istifa ederek önce İstanbul'a, ardından Şam'a gitmesi, şeyhini dünya gözüyle bir daha görememesine sebep olmuştur.⁷⁰

Aşçı Dede, şeyhiyle yüz yüze görüşme imkânı bulamasa da mektuplaşmaya devam eder. Fehmi Efendi'den aldığı bir mektupta şeyhin 1875 yılında Derviş ve Hâlet Paşalar vasıtasıyla İstanbul'a davet edildiğini aktarır. Dede, Fehmi Efendi'nin yaklaşan muharebe sebebiyle çağrıldığını, savaş sonrasında şeyhin Erzincan'a döndüğünü, daha sonra da oğlu Ahmed Fevzi ile birlikte Sultan Abdulhamîd'in⁷¹ davetiyle 1296/1880 tarihinde İstanbul'a gittiğini anlatır. Buradan üçüncü defa hacetmek üzere oğlu ve hizmetinde bulunan Tahir Efendi ile birlikte Hicaz'a giden Fehmi Efendi, Arafat'tan Mekke'ye geldikten sonra rahatsızlanır. Yaklaşık bir ay süren rahatsızlık dönemi dâr-ı bekâya irtihal ile sonuçlanır. Hz. Hatice'nin ayakucuna defnedildiği nakledilmiştir.⁷² Dede'ye göre şeyhin tam vefat zamanı; 1298 Muharrem'inin 21. Perşembe günü (24 Aralık 1880) öğleden sonra saat on bir buçuktur.⁷³ Şeyhi vefat ettiği sırada Şam'da bulunan Dede, Fehmi Efendi'nin kabrinin önceleri ağaçtan bir parmaklık içine alındığını, daha sonra İstanbul'dan getirilen mermerle mezarının yapıldığını haber aldığını, hatta Şam'dan giden bir ziyaretçinin şeyhin mezar taşına yazılanları kendisine ulaştırdığını söylemiştir.⁷⁴

Aşçı Dede eserinde şeyhinin şemailini şöyle tavsîf etmektedir: “Servi gibi mevzûn ve zârif uzun bir boy, hilal gibi bedeni nahif olup rengi buğday, kolları uzun, elleri kalem-kârî düzgündü. Siyah sakalları nurlu ve çeneden bir kabza uzundu, keman gibi iki kaşı arasında gayet rakîk bulut altında görülür Süreyya gibi bir ben vardı. Öyle bir nokta-i şerîf ki cümle ilim ve marifetler o noktada gizlenmiş gibidir. Gözleri henüz uykudan uyanmış Yûsuf-i âlem gibi mestane ve mahmur ve gayet siyah olup etrafı ilâhî nurun tecellî ettiği bir hâle gibiydi. Gözlerine karşı göz ile bakmak mümkün değildi, zira onun gözleri diğer insanların ki gibi değildi hakikat-i basara nazar olmuş idi. Vücudunda et namına bir şey yoktu, kuru kemikten ibaretti. Kulakları oldukça küçük, mübarek başından iki tarafa iki nûr-i müdevver talik olunmuş idi. İşte mübarek yüzleri bu şekilde olup insan tamamıyla yüzüne bakmaktan heybet ve hayâ ederdi. Hz. Ali'nin azamet ve heybetinin vech-i şeriflerinde kemaliyle zuhur etmişti.”⁷⁵

Fehmi Efendi'nin tasavvufî kişiliğinin oluşmasında Terzi Baba'nın büyük tesiri olmuş, o da hayatı boyunca şeyhine medyun kalmıştır. Fehmi Efendi, eğer birisi kendisine “sizin dervişiniz, sizin müridiniz” gibi ifadeler kullanırsa bundan rahatsız olur, daha kendisinin dahi derviş olamadığını söylerdi. O, bu hususta görevinin sadece sahipsiz koyunları “Vehbî Hayyât'ın sürüsüne” katmaktan ibaret olduğunu, bundan ötesine karışmadığını söylerdi. Yine kendisine rabîta yapılmamasını ister, rabîta ve teveccühün gavs-ı a'zâm olarak nitelediği Terzi Baba'ya yapılması gerektiğini zikrederdi.⁷⁶ Övülmekten hoşlanmayan bir yapıya sahip olan Fehmi

⁶⁹ Hatıralarda *Mesnevî-i Şerîf* derslerini bizzat Fehmi Efendi'nin yaptığı, başta Aşçı Dede olmak üzere Fehmi Efendi'nin oğulları ve bazı müridlerin dersleri kaydettiği anlaşılmaktadır. s. 496.

⁷⁰ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 526-527.

⁷¹ Aşçı Dede hatıralarında Fehmi Efendi'nin, Sultan Abdulmecid tarafından İstanbul'a davet edildiği kaydedilmişse de bu bilginin hatalı olduğu anlaşılmaktadır. Zira bu ziyaret gerçekleştiğinde Sultan Abdulmecid (ö. 1861) ölmüş bulunuyordu. Bu bilgi yanlışının, Aşçı Dede'den mi yoksa kitabı günümüz alfabesine aktaranlardan mı kaynaklandığı belli değildir. Bkz., s. 565.

⁷² Aşçı Dede hatıralarında, Ahmed Fevzi Efendi'nin anlattıklarına dayanarak Fehmi Efendi'nin hacda iken hastalanıp vefat etmesine dair geniş bilgiler vermektedir. s. 802-805.

⁷³ Aşçı Dede silsilesini zikrederken Fehmi Efendi'nin vefat tarihini 30 Muharrem 1298 (2 Ocak 1881) olarak kaydetmiştir. s. 333.

⁷⁴ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 576. Aşçı İbrahim Dede yıllar sonra hacca gittiğinde şeyhinin medfun olduğu mezarını arayarak bulduğunu, içinde bulunduğu ruh hâleti eşliğinde coşku ve hüznle anlatır. Hac dönüşü hatıra olarak Fehmi Efendi'nin mezarından ufak bir keseyi dolduracak kadar toprak aldığını anlatır. s. 1011.

⁷⁵ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 396.

⁷⁶ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 388-390.

Efendi, Aşçı Dede'nin orada burada kendisini övmesi üzerine: "Baba Efendi biz satılık değiliz, rica ederim bizi satmayın." dediği nakledilir. Fehmi Efendi'nin ibadet ve tarîkata dair uygulamaları anlatılırken, "ibadetlerinde aşırılık yoktu, ancak salât-ı dâimide dâim ve ber-karar idiler. Bir işle meşgul değilse rabîta ve teveccüh ya da sohbet ve muhabbette idiler. Gecelerinin yarısı uykuda yarısı rabîtada geçirdi."⁷⁷ denilmektedir. Fehmi Efendi'nin Nakşibendî zikri olan hatm-i hâcegân okunmasına çok önem verdiği; "hatm-i hâcegân kıraat olunan haneye ve belki o mahalleye ve belki o beldeye hiçbir bela ve musibet isabet etmez." ifadesini kullandığı görülür. Dinin emir ve nehiyleri konusunda titiz olan Fehmi Efendi'nin; "Şu asırda beş vakit namazını eda edip bi-tâkati'l-beşeriye oldukça kendisini menhiyattan men eden muvahhidîn hakkâ evliyadır." sözü mü'minlere bakış tarzını göstermesi bakımından önemlidir. Kendisine yapılan kötülöklere iyilikle mukabelede bulunan Fehmi Efendi'nin; "buğz-fillah edeceğine hubb-fillah etsen (Allah için birilerinden rahatsızlık duyacağına, o kimseleri Allah için sevsen) ne olur acaba" dediği, insanları kusurlarıyla beraber sevdiği anlatılır.

Aşçı Dede'ye göre Fehmi Efendi'nin yeme içmesi dervişçeydi, evi misafirsiz olmaz, nadiren de olsa sofrasında misafir bulunmadığında kendisi de yemek yemezdi. Yemek için sofraya oturduğunda pek az yer, beraberinde başkaları varsa sofradan hemen kalkmaz, az ve yavaş yerdi. Yeme içmede Hz. Peygamber (s.a)'e benzerdi. Şeyh Fehmi Efendi'yi çok seven Dede'nin gözünde o, kesinlikle gavs ve kutuptur. Hatıralarda Fehmi Efendi'den zuhur eden bir takım kerametler⁷⁸ aktaran Dede'ye göre, "Efendi yürü dese, dağlar yürür."⁷⁹

Aşçı Dede, şeyhi Fehmi Efendi'nin giyim-kuşam, yeme-içme ve ibadet hayatına dair birçok bilgi verir. Onun toplum içindeki tavır ve davranışları gerçekten de takdire şayandır. Zira Aşçı Dede, Fehmi Efendi'nin insanların işlerini görmek ve ihtiyaçlarını gidermek konusundaki gayretinin, ayıp ve kusurları örtmedeki titizliğinin, başka tarikat mensuplarına karşı kucaklayıcılığının ve hatta Erzincan'da ikamet eden Hıristiyanlara karşı hürmet ve ikramının emsalsiz olduğunu dile getirir. Hem ilmi hem de irfânı kendisinde mezcettiğinden dolayı onu Mevlânâ ile kıyaslayan⁸⁰ Aşçı Dede, şeyhin taassuptan uzak açık ve hür fikirli bir şahsiyete sahip olduğunu anlatır. Mesela Aşçı Dede Frenk gömleği giymekle itham edilince: "Hayır, sizin yanlışınız var. Bu gömleği Müslüman giyer ise Müslüman gömleği derler; Frenk giyer ise, Frenk gömleği derler. Ne zararı vardır ve gömleğin ne kabahati vardır!"⁸¹ dediği nakledilir. Yine bir sebeple valinin karşısına derviş kıyafetiyle çıkan Aşçı Dede, eleştirilince, Fehmi Efendi: "Evet fes, setre, pantolon dervişliğe zararı olmadığı gibi, böyle sarık sarmanın da askerliğe zararı yoktur." demiştir. Bütün bu açık görüşlölüğüne rağmen dostlarından birisinin, oğluna Fransızca ders aldırıldığını öğrenince bunu yapmaması gerektiğini söylemesi, muhtemelen düşmana karşı alınması gerektiğini düşündüğü tutumdan kaynaklanmaktaydı.⁸² Erzincan'a yeni atanan bir ordu komutanının Müslüman âlimlere ilgi göstermeyip Hıristiyan papazlarını ayakta karşılamasına karşı gösterdiği sert tepkiye de, yine dinin izzetine olan tavrı sebep olmuştur. Zira benzer bir tutumu, Müslümanlar ile gayr-i Müslimler arasında meydana gelen bir anlaşmazlık sebebiyle, şikâyet üzerine Dersiamlardan Hoca Sıddık Efendi'nin suçsuz yere hapse atılması sebebiyle göstermiş, şehrin yöneticilerine tepkisi sert olmuştur.⁸³

Fehmi Efendi ordu mensuplarıyla kurduğu iyi ilişkilerle ve vatan savunması konusundaki gayretleriyle de temayüz etmiş bir şahsiyettir. Öyle ki Aşçı Dede, gelen giden

⁷⁷ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 392.

⁷⁸ Konuyla alakalı nakledilen rivayetler için bkz. s. 361, 421, 622, 625-626, 784, 806, 929, 1683-1685.

⁷⁹ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 625.

⁸⁰ Aşçı Dede, Sultanü'l-ulemâ Bahaüddîn Velede ailesinin Belh'ten ayrıldıktan sonra çıktıkları yolculukta Erzincan'a ulaşip önce bir süre İsmetiyi Medresesi'nde kalmaları, sonra da Akşehir'e yerleşip burada bir müddet ikamet etmelerini Fehmi Efendi'nin mane'î tohumunun atılması olarak değerlendirebilir. s. 1187.

⁸¹ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 476, 1255.

⁸² Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 527.

⁸³ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 364, 513.

devlet görevlileri sebebiyle Fehmi Efendi’nin evinin hükümet sarayı gibi çalıştığını söyler.⁸⁴ Fehmi Efendi’nin, Osmanlı-Rus Harbi (1293/1877-78) dolayısıyla İstanbul’da mecliste bir konuşma yaptığı, savaşın kaçınılmaz olduğunu söyleyerek muharebeye bizzat iştirak ettiği nakledilir. Hem Rumeli hem doğu cephelerinde bulunduğu ve bizzat muharebeye katıldığı anlaşılmaktadır.⁸⁵

Aşçı İbrahim Dede, ilim ve irfandaki bu büyüklüğüne yaraşır şekilde Fehmi Efendi’nin de Şeyh-i Ekber ve Mevlânâ gibi kitapları olsaydı diye içinden geçirdiğini, ancak gönlüne; “onun iki cilt kitabı var, Mehmed Sıdkı ve Ahmed Fevzi gibi iki kitap mı olur?” şeklinde bir düşüncenin geldiğini söyleyerek Fehmi Efendi’nin evlatlarını över. Aşçı Dede adeta lala gibi yanlarında büyüyen her iki evladın da Fehmi Efendi’ye layık kimseler olduğunu, Allah’ın bu evlatları ve torunları sayesinde şeyhin bereketini sonraki nesillere de taşımasına yardım edeceğini dile getirir.⁸⁶

c- Erzincan’ın Diğer Mutasavvıf Simaları

Aşçı İbrahim Dede, Fehmi Efendi dışında “çehâryâr kıdemine” vasıl olmuş diğer dört Terzi Baba halifesinden daha bahseder ki bunlar; Abdussamed Efendi, Hacı Hafız Rüşdü, Leblebici Baba, Hacı Abdülbâki Baba’dır.⁸⁷ Ancak bu zâtlarla alakalı nakiller mahdud kalmış, Fehmi Efendi ile münasebetleri çerçevesinde kendileri hakkında bilgiler verilmiştir.

Abdussamed Efendi: Fehmi Efendi’den sonra önemli halifelerden birisi de 1848 senesinde alay imamı olan Abdussamed Efendi’dir. Aynı zamanda Terzi Baba’nın damadı olan bu zat hakkında, Terzi Baba ve Erzincan’la ilgili yapılan çalışmaların hemen hiç birisinde ismen dahi bilgi verilmemiş olması, Aşçı Dede’nin verdiği malumatı daha da değerli kılmaktadır. Aşçı Dede’ye göre Abdussamed Efendi, Fehmi Efendi’nin tavassutuyla Terzi Baba’nın kızlarından birisiyle evlenmiş, Pîr Vehbi Hayyât’ın vefatından sonra da ailenin bakım ve muhafazası görevini üstlenmiştir.⁸⁸ Dede’nin Erzincan’da tanıştığı ilk insanlardan birisi olan Abdussamed Efendi’yi ziyaret için gittiği ev Terzi Baba’ya ait olup, evi tanıtıcı bilgiler veren Aşçı Dede burayı İstanbul’da Merkez Efendi’nin çilehânesine benzetir.⁸⁹ Dede, “ehl-i mükâşefe”den kabul ettiği bu zatla ilk tanışma ânını şöyle anlatır: “Abdussamed Efendi gayet dalgın, yani asla ve kat’a göz açmaz ve gözleri yumuk kelim eder; ara sıra bir kere gözünü açıp bakar, yine yumup kelim eder ve nargile elinden düşmez ve enfiye kutusu kezalik elinden bırakmaz...”⁹⁰

Aşçı Dede, Fehmi Efendi’nin Abdussamed Efendi’ye muhabbet ve hürmet beslediğini, kendisinden tarikat almak isteyenleri genellikle bu zata yönlendirdiğini hatta çocuklarının isimlerini verirken kendinden izin aldığını aktarır. Aşçı Dede’yi sevdiği anlaşılan Abdussamed Efendi’nin: “Rûznameci Efendi’yi kimseye vermem, benim olsun” dediğinde Fehmi Efendi’nin: “Değil onlar, cümlemiz siziniz, kabul buyurur iseniz” şeklinde cevap verdiği nakledilir.⁹¹ Kışın şehirde, yaz aylarında ise Sarıgöl’de Terzi Baba’ya ait olan bahçeli evde ikamet eden Abdussamed Efendi, artık yaz-kış burada ikamete karar verip şehir merkezindeki

⁸⁴ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, s. 349-350.

⁸⁵ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, s. 420, 560. Fehmi Efendi’nin benzer bir konuşmayı Kuleli Askeri Lisesi öğrencilerine de yaptığı görülmektedir. Fehmi Efendi, bütün gayretlere rağmen muharebe sonunda muvaffak olamayacağı zâhirdeki bir takım eksikliklere bağlamıştır. s. 561. Aşçı Dede, Fehmi Efendi’nin bir bayram günü daha önce hiç rastlamadığı şekilde çokça ağlayarak dua etmesinin sebebinin, iki üç sene sonra ortaya çıktığını ve yaptığı duanın Rus harbiyle alakalı olduğunu anladığını yazar. s. 622-623, 1601. Mehmet Arif de hatıralarında, Şeyhin savaş meydanında bizzat savaştığını ve büyük kahramanlık gösterdiğini nakleder. Mehmet Arif, *Başımıza Gelenler I-III*, haz. M. Ertuğrul Düzdâğ, İstanbul: Tercüman Yayınları, [t.y], c. II, s. 332-336.

⁸⁶ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, s. 399, 578.

⁸⁷ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, s. 1458.

⁸⁸ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, s. 911.

⁸⁹ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, s. 338. Aşçı Dede, Erzincan’a geldiğinin ikinci kışında yerleştiği Terzi Baba’nın evini eserinin başka bir yerinde tafsilatıyla tanıtır. s. 381.

⁹⁰ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, s. 309, 338.

⁹¹ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, s. 346.

evi kendisine bırakınca, Aşçı Dede sevincinden neredeyse oynayacak hâle geldiğini söyler. Bu dönemde Terzi Baba'nın eşinin hayatta olduğu ve damadı Abdussamed Efendi'nin yanında kaldığı anlaşılmaktadır.⁹²

Aşçı Dede Abdussamed Efendi'yi çok sevmesine rağmen onun yeni inşa edilen dergâha yerleşip, bir süre sonra buraya gelen kimselere kötü davrandığını hatta bunları kovduğunu, insanların bir müddet sonra bu sebeple dergâhtan ayağını kestiklerini anlatır. Bütün bunların sebebini Fehmi Efendi'ye olan kıskançlığına bağlayan Aşçı Dede, buna rağmen Fehmi Efendi'nin ona tazim ve hürmette kusur etmediğini aktarır. Zira rivayete göre Terzi Baba Abdussamed Efendi'nin bu durumunu önceden sezerek Fehmi Efendi'ye: "Hoca Fehmi Efendi bizim derdimizi çeker" demiş, o da gerek Pîrinin bu sözü, gerekse kerimelerinin hatırına, "dünya hârisi" olarak tarif ettiği Abdussamed Efendi'nin sıkıntılarına katlanmıştır.⁹³ Abdussamed Efendi'nin, Müşir Derviş Paşa'nın da araya girerek dergâhtaki evden çıkarılma hikâyesi hâtıratın en eğlenceli bölümlerinden birisi olarak göze çarpar.⁹⁴ Aşçı Dede, Şam'da bulunduğu sırada Abdussamed Efendi'nin oğlunun askerlik göreviyle buraya geldiğini ve kendisinin yönettiği hatm-i hâcegân grubuna katıldığını zikreder.⁹⁵

Leblebici Baba (Süleyman Efendi, Şemsihayâl): Aşçı Dede'nin Terzi Baba'nın bir diğer halifesi olan Leblebici Baba ile ilk karşılaşması Abdussamed Efendi'yi evinde ziyaret ettiği zaman gerçekleşmiştir. Bu ilk karşılaşmayı şöyle tasvir eder: "Siyah bir aba giymiş, başında arakiyye, üzerine yeşil sarık sarmış, bir ufak tesbih elinde, daima gözleri yumuk, elindeki tesbihi çarh-ı felek gibi devrettirir."⁹⁶ Aşçı Dede, asıl adı Süleyman olan Leblebici Baba'nın ümmî olduğu halde "acib ü garîb" olarak nitelediği, âlim ve şairlerin yazmaktan aciz kaldığı gazellerini, Hazret-i Pîr Hayyât Efendi'nin kudsî rûhaniyetine teveccüh ve rabita yaparak söylediğini dile getirir.⁹⁷ Aşçı Dede'ye göre bu "Arabî ve Fârisî karışık Türkçe pek çok gazeliyât, Hazret-i Pîr tarafından kendisine bahş ü itâ olunan füyûzât ve ilm-i ledünnî" sayesinde.⁹⁸ Leblebici Baba'nın kendisine muhabbetinin ziyade olduğunu söyleyen Dede, kendisi hakkında Erzincan'da bir takım dedikodular ortaya çıkınca halifelerin bulunduğu bir ortamda Baba'nın Fehmi Efendi'ye hitaben: "Bu Baba Rûznâmçeci efendiyi biraz terbiye edelim. Yoldan çıkmış diyorlar" dediğini Fehmi Efendi'nin de: "Sana havale ettim, terbiye et" diye cevap verdiğini söyler. Söze devam eden Leblebici Baba: "Ya hazret-i şeyh, bu fakirin terbiyesi saplı tastır." deyince Fehmi Efendi: "Yok yok baba efendi, ona razı değilim." der. Bunun üzerine Leblebici Baba: "Eh, sen bilirsin efendim" diye cevap vermiştir.⁹⁹ Leblebici Baba'nın 1294/1877 senesinde vefat ettiği anlaşılmaktadır. Baba'nın şiirleri, ölümünden sonra bir araya getirilip *Tuhfetü'l-uşşâk* adıyla 1879 yılında İstanbul'da basılmıştır.¹⁰⁰

Hacı Hâfız Efendi (Mehmed Rüşdü): Aşçı Dede, onu Terzi Baba'nın damadı olarak tanıtır. Erzincan'nın önde gelen âlimlerinden Alansalı Hoca Efendi'nin oğlu olduğunu söyler. Eserinin başka bir yerinde ise kendisinden Hazret-i Pîr (k.s)'in damadı Hocaşâde veya

⁹² Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 380.

⁹³ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 504-506.

⁹⁴ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 503-505.

⁹⁵ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 755.

⁹⁶ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 339.

⁹⁷ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 343, 1028-1029. Aşçı Dede Leblebici Baba'nın ne şekilde şiir söylediğini şöyle tasvir eder: "Cenâb-ı Pîr Hayyât Vehbî (k.s) efendimiz hazretlerinin halifelerinden Erzincan'da Leblebici Baba (k.s) var idi. İşte baba merhum gayet ümmî yani elif demesini bilmez iken bu gibi pek çok manzum ve mevzun nutukları var idi. Hatta nutka geldiği vakit ara yerde ibare kesilirse keline teveccüh ederek yani başını keline indirip burnuyla bir şey koklar gibi burnunu keskin çekerek kalbindeki tulûâtı alarak söylemeye başlar idi. Baba merhumun bu gibi nutukları pek çok olup hatta bir risale şekline konulmuştur azizim." s. 1419.

⁹⁸ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 1558.

⁹⁹ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 461. Aşçı Dede, Leblebici Baba'nın "saplı tastan" maksadının ölüyü yıkarken kullanılan saplı tas olduğuna işaret ettiğini zikreder.

¹⁰⁰ Eser daha sonra Orhan Aktepe tarafından günümüz alfabesine aktarılarak 1997 yılında Erzincan'da neşredilmiştir. Geniş bilgi için bkz., Orhan Aktepe, *Leblebici Baba ve Tuhfetü'l-Uşşâk*, Erzincan 1997, s. 7-16.

Battalzâde Hacı Hafız Efendi şeklinde bahseder.¹⁰¹ Hatıralarda anlatıldığına göre Terzi Baba’nın halifelğine Erzincan uleması karşı çıktığında, ilmi kişiliğine rağmen kendisine ilk intisap edenlerden birisi bu zât olmuştur. Hacı Hâfız Efendi’nin, evinin bitişiğindeki Kurşunlu Câmii’nde her pazartesi ve cuma günleri hatm-i hâcegân kıraat ettirdiği, katılanlar arasında Terzi Baba’nın da bulunduğu anlaşılmaktadır.¹⁰² Fehmi Efendi’nin Hacı Hâfız Efendi’ye hürmet beslediği, kendisinden tarikat ve evrad isteyen kimseleri öncelikle Abdussamed ya da Hacı Hâfız Efendi’ye yönlendirdiği görülür.¹⁰³ Aşçı Dede, Terzi Baba’nın ölüm döşeginde iken Hacı Hafız Efendi’nin kendisine rabita ve teveccühte bulunarak gavsıyyet ve kutbiyyet makamlarını istediği ancak Terzi Baba’nın “Of! Hafız Efendi” diyerek yüz çevirdiğini, bu durumun bir iki defa tekrar etmesiyle Fehmi Efendi’nin kendisini böyle yapmaktan men ettiğini aktarır.¹⁰⁴ Hacı Hafız Efendi, Terzi Baba’nın mensur *Kenzü’l-futûh* adlı eserini *Miftâhü’l-kenz* adıyla nazma aktarmıştır. Vefat tarihi 1860 veya 1868 olarak¹⁰⁵ kaydedilmişse de, Aşçı Dede Şam’da bulunduğu dönemde Hacı Hafız Efendi’nin hac dönüşü kendisini ziyaret ettiğini söyler.¹⁰⁶ Aşçı Dede’nin 1871 tarihinden sonra Şam’a gittiği düşünüldüğünde vefat tarihinin yanlış olma ihtimali vardır.

Aşçı Dede bu halifelerinden başka Hacı Abdülbâki Baba isminde bir halîfeden daha söz eder. Ancak hâtıratıta bu zâtla ilgili bilgi ve nakil bulunmamaktadır. Ümmi olduğu, isteyenlere zikir telkininde bulunduğu, vücuduna ârız olan bir hastalıktan dolayı seksen yaşlarında vefat ettiğine dair bilgiler nakledilmiştir.¹⁰⁷ Terzi Baba’nın diğer kaza ve köylerde bunların dışında pek çok halifesinin bulunduğu zikredilmiştir.¹⁰⁸

3- Aşçı Dede Hâtıratında Erzincan’daki Dini-Tasavvufî Hayatın Sosyal Hayata Yansımaları

Aşçı Dede’nin hatıralarında dönemin Erzincan şehrinin dinî-tasavvufî hayatıyla ilgili bilgiler vardır. Bir şehirde yaşayanların dinî hayatları, tarikat uygulamaları, Ramazan ayı ile dinî gün ve gecelerin ihyası, ilmi faaliyetleri, okunan eserler ve devam edilen dersler, din ve tasavvuf büyüklerinin sohbetleri, devlet görevlileriyle olan münasebetler, hatta şehrin meczupları bile o şehrin dinî-tasavvufî hayatının sosyal hayata yansımaları hakkında bilgiler verir. Bu bağlamda Aşçı Dede’nin on beş sene boyunca kaldığı Erzincan’da şahit olup hatıralarında aktardığı, şehre ait bilgileri genel hatlarıyla hatırlamak yerinde olacaktır.

Aşçı Dede’nin anlattıklarından, Erzincan dervişlerinin hemen hepsinin Nakşibendiyye ya da onun kollarından birisi olan Hâlidîyye’den olduğu anlaşılır.¹⁰⁹ Bu sebeple de şehirde daha çok râbita, teveccüh, murakabe ve hatm-i hâcegân kıraat etmek gibi tasavvufî uygulamaların öne çıktığı görülür. Bütün bu uygulamaları “butûn âlemine sefer etmek” şeklinde değerlendiren Aşçı Dede, gerek şeyhi Fehmi Efendi gerekse Terzi Baba’nın diğer halîfeleriyle ilgili gözlemlerinde hep bu râbita, teveccüh ve murakabe hallerine dikkat çeker.¹¹⁰ Nakşibendiyye’nin zikir usûllerinden birisi olan ve özellikle Hâlidîyye’nin büyük ehemmiyet verdiği hatm-i hâcegân kıraatine devam etmek, müritlerin manevî gelişimini sağlaması yanında belâ ve musibetlere karşı

¹⁰¹ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, s. 629, 504.

¹⁰² Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, s. 342.

¹⁰³ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, s. 389.

¹⁰⁴ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, s. 619-620

¹⁰⁵ Tahir Erdoğan Şahin, *Erzincan Tarihi*’nde (c. II, s. 285), 1284/1867-68; Orhan Aktepe ise Mahmut Sadrüddin’in *Şevkistan* adlı yazma eserine dayanarak vefat tarihini 1285/1868 olarak kaydetmektedirler. Vehbi Yurt, *Terzi Baba ve Erzincan* adlı çalışmada, Ünal Tuygun ise *Erzincan’ın Manevî Mimarları* adlı kitabında bu tarihi 1860 olarak kaydederler.

¹⁰⁶ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, s. 629.

¹⁰⁷ Yurt, *Terzi Baba ve Erzincan*, s. 66. (*Şevkistan* adlı yazma eserden nakille)

¹⁰⁸ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, s. 344.

¹⁰⁹ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, s. 461.

¹¹⁰ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, s. 309, 338-339, 346, 351, 390, 392, 580,

ayrıca bir kalkan görevi yerine getirmektedir.¹¹¹ Yalnız olarak da yapılabilen bu zikrin, Erzincan'da genellikle toplu okunduğu, özellikle Pazartesi ve Cuma gecelerinde icra edildiği görülmektedir.¹¹² Aşçı Dede, Erzincan evlerinde yapılan sohbetlerde *Muhammediyye* okunduğunu, bu sırada dinleyenlerin teveccüh ve rabıtada kaldıklarını söyler. Özellikle Fehmi Efendi'nin Erzurumlu Derviş İsmail Efendi'ye, âdeti olduğu üzere yüksek sesle okuttuğu *Muhammediyye*'yi gözyaşları içinde dinlediği rivayet edilir.¹¹³ Bunun yanında başta mübarek geceler olmak üzere evlerde ve çeşitli mekânlarda *Mevlid*, *Mirâciyye*, *Delâil-i Şerîf* ve *Mesnevî-i Şerîf* gibi dinî-tasavvufî metinlerin okunduğu, kandil gecelerinde sakal-ı şerîf ziyaretlerinin gerçekleştirildiği görülür.¹¹⁴ Aşçı Dede'nin geçirdiği Ramazanlar, oruç, iftar davetleri ve teravihler hakkındaki nakilleri, şehrin bu ayda nasıl bir manevî havaya büründüğünü göstermesi bakımından önemlidir.¹¹⁵

Aşçı Dede şehirde ilmi faaliyetlerin yapıldığını, özellikle Fehmi Efendi'nin ders okuttuğunu nakleder. Ramazan ayında ikindi namazı sonrası Fehmi Efendi'nin tefsir dersleri verdiği, halktan ve memur kesiminden pek çok kişinin bu derslere iştirak ettiği kaydedilir. Aşçı Dede, Fehmi Efendi'den *Celâl*, diğer taraftan yine ondan icazetli Dersiâm Hacı Sıddık Efendi ile *İsagoci* ve *Multekâ* okuduğunu söyler.¹¹⁶ Şehirde yapılan sohbetlerde *Muhammediyye*'nin kıraat olunduğunu, özellikle Fehmi Efendi'nin bulunduğu muhabbette genellikle ehlullâhın sözlerinden ve tarikat büyüklerinin menkıbelerinden bahsedildiğini söyleyerek mâlâyânî sözlerden uzak durulduğunu anlatır. Ancak bazen de kardeşlerin iş ve müşküllerini halletmek için öğüt, nasihat ve çareler hakkında konuşulduğuna işaret eder.¹¹⁷

Başka tarikat mensuplarıyla iyi ilişkiler kurmaktan çekinmediğini dile getirdiğimiz Aşçı Dede'nin Erzincan'da bulunduğu müddet içinde diğer tarikat müntesipleri hakkında çok az bilgi verdiği görülmektedir. Dairenden mesai arkadaşı olan Muhasebeci Mehmed Sakıb Efendi'nin Bektaşî olduğunu söyleyen Dede, bu zâtın başlangıçta kendisinin Fehmi Efendi'ye intisap etmesine karşı çıktığını, ancak sonradan Fehmi Efendi'yi tanıyınca kendisine muhabbet beslediğini aktarır.¹¹⁸ Erzurum'da Kadirîlerle içli-dışlı olmasına rağmen Erzincan'da bu tarikat mensuplarından hiçbir şekilde bahsetmez. Yine Erzincan'ın manevî tarihinde önemli bir yere sahip olan Mevlevîlik, Aşçı Dede Erzincan'a gelip Fehmi Efendi'ye intisap ettikten sonra da irtibatını tamamıyla koparamadığı bir tarikattir. Fehmi Efendi'nin âşığı olduğu zamanlarda bile zâhiren Mevlevî, bâtinen Nakşî olduğunu ifade eden Aşçı Dede, özel günlerde Mevlevî kıyafeti giymeye devam etmiştir. Adeta Nakşibendîliğe Mevlevîlik aşısı yapan Dede, özellikle dergâhın açılmasından sonra Nakşibendîliğe bir takım Mevlevî âdetlerini kendisinin getirdiğini, şeyhinin buna ses çıkarmadığını aksine destekleyici bir tavır sergilediğini ifade eder. Aşçı Dede bu olumlu havadan cesaret alarak ilk Mevlevî hankâhı olarak değerlendirdiği ve o günlerde kapalı olduğu anlaşılan Erzincan Mevlevîhânesi'nin yeniden açılmasını istemiş, ancak çeşitli

¹¹¹ Aşçı Dede kendisine verilen bütün ilâhî mevhibelerin, kalp huzuru ve aşkla okuduğu hatm-i hâcegân sayesinde verildiğini söyleyerek şöyle der: "Evet ne'am, bu hatm-i hâcegânda olan esrâr u tecelliyât-ı subhâniyye asla bir şeye nispet kabul etmez ve baha ve kıymet takdir olunmaz bir emr-i azîm ve şân-ı fahîmdir." s. 772. Dede, Erzincan'dan ayrıldıktan sonra da ömrünün sonuna kadar hatm-i hâcegân kıraat etmekten bir daha vazgeçmemiştir. Hatta Şam'da bulunduğu dönemde bu zikrin burada ferdî yapıldığını ve toplu hatm-i hâcegân uygulamasını ilk kez kendisinin başlattığını söyler. Aşçı Dede'nin, bu dönemde yakın bölgeleri etkilemekle birlikte Şam'a etkisi sınırlı olan veba salgınının önlenmesinde hatm-i hâcegân merasimlerinin etkili olduğu, bu sebeple de kendisini Şam muhafızı olarak değerlendirmesiyle ilgili açıklamaları dikkat çekicidir. s. 726-729, 754.

¹¹² Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 336, 421, 424, 496.

¹¹³ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 346, 353, 1475, 1477.

¹¹⁴ Aşçı Dede Miraç gecelerinde Miraciyye okunma geleneğini kendisinin başlattığını söyler. Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 496.

¹¹⁵ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 356-357.

¹¹⁶ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 480.

¹¹⁷ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 355.

¹¹⁸ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 350.

sebeplerden dolayı Fehmi Efendi’den izin alamamıştır.¹¹⁹ Bütün bunlarla birlikte özellikle yaz mevsiminde bahçelerde yapılan faaliyetler, buraları neredeyse Mevlevîhâneye çevirmiştir.¹²⁰

Aşçı Dede Erzincan ahâlisinden bazı meczuplar hakkında bilgi verir. Bunlardan bir tanesi meczup İrşâdî Baba’dır. Dede yapısı gereği sadece Erzincan’da değil bulunduğu diğer şehirlerde de bu ve benzeri kişiliklerle yakın temas kurmuştur. Erzurumlu Harâbâtî Baba da bunlardan birisidir.¹²¹ Şeyh Fehmi Efendi ile münasebetlerinin bulunduğu anlaşılan bu mecâzib-i ilâhiyyeden birisi olan Kemahlı Ali Baba adında bir zâtın Fehmi Efendi’ye misafir olduğu; “Ya Hazret-i Fehmi, bu miskin Ali Baba bu Erzincan’ın yükünü kaldıramaz, yetiş imdadıma ya hazret!” diye feryat ettiği zikredilmiştir.¹²²

Aşçı Dede şehrin camilerini tanıtırken Câmî-i Kebîr’den bahsetmekte, Erzincan’daki diğer pek çok küçük mescide nispetle biraz büyük olmasından dolayı bu şekilde isimlendirildiğini anlatmaktadır. Cuma namazını kılmak için halkın ve memurların özellikle bu camiye tercih ettiklerini söyler. Yine bu câmiye bağlı medreselerin bulunduğunu, Terzi Baba’ya halifelik veren Abdullah Efendi’nin Erzincan’a geldiğinde herhangi bir eve gitmeyerek bu medreselerden birisine yerleşmesinden anlıyoruz.¹²³ Aşçı Dede, kendisinin de yapımına büyük emek verdiği Fehmi Efendi dergâhının dışında diğer bir dergâhtan bahsetmemektedir.¹²⁴

Aşçı Dede hatıralarında Erzincan’daki gayr-i Müslimlere de temas edilmekte, bunların bir kısmının, hacca giderken Fehmi Efendi’yi uğurlamaya geldikleri nakledilmektedir.¹²⁵ Eserin bir başka yerinde ise sebebi kaydedilmemekle birlikte gayr-i Müslimlerle şehir halkı arasında bir anlaşmazlığın meydana geldiği, rahatsızlıklarını ordu komutanı ile şehir yöneticilerine bildirdikleri anlaşılmaktadır.¹²⁶ Müşir Kerim Paşa’nın Erzincan’a atanması sebebiyle papazların kendisini ziyarete gittiği bilgisinden¹²⁷ kendilerine ait ibadethanelere sahip oldukları anlaşılan bu kesimin, dinî ibadet ve uygulamalarıyla alakalı bilgi verilmediği gibi, sayıları ve Müslüman nüfusa oranları hakkında da herhangi bir malumat yoktur.

SONUÇ

Toplumların tarihî ve sosyal yapıları hakkındaki bilgi kaynakları arasında hatıra ve seyahatname türü eserler büyük ehemmiyete sahiptir. XIX. yüzyıl Osmanlı hayatı hakkında bilgi veren eserlerden birisi de Aşçı Dede’nin kaleme aldığı yaklaşık iki bin sayfalık hacme *Aşçı Dede’nin Hatıraları*’dır. Müellifin başta doğum yeri olan İstanbul, daha sonra görevi sebebiyle belli dönemlerde bulunduğu Erzurum, Erzincan, Şam ve Edirne şehirlerinin özellikle dinî ve tasavvufî hayatı hakkında birinci ağızdan naklettiği bilgiler önemlidir. Eserde özellikle Mevlevîlik, Kasımpaşa ve Edirne Mevlevîhânleri ile Erzincan’da Nakşibendiyye tarîkatı ve tarikat ricâli

¹¹⁹ Ancak Fehmi Efendi’nin oğlu Ahmed Fevzi Efendi Aşçı Dede’ye bir mektup yazarak Kemahlı İbrahim Efendi’nin meşiheti ile Mevlevîhâne’nin açıldığını ve kendisinin de Erzincan’a gelerek görev almasını ister. Aşçı Dede ise Edirne Mevlevîhânesi’nde neredeyse ikinci şeyh olarak görevli olduğunu, meşihetin zâhirde İbrahim Efendi’ye verilmekle birlikte bâtında kendisinde bulunduğunu söyler. Adlarının bile aynı olduğunu söyleyen Dede’ye göre aralarındaki tek fark, birisinin Kemahlı, diğerinin İstanbullu olmasıdır. s. 1286-1288.

¹²⁰ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, s. 367, 1477.

¹²¹ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, s. 371, 1076.

¹²² Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, s. 1559. Aşçı Dede, ismi geçen bu Erzurumlu Harâbâtî Baba’nın keramet sahibi meczuplardan birisi olduğunu söyler ve Fehmi Efendi ile bu zat arasında geçen muhavereyi uzun uzadıya anlatır. s. 375-377.

¹²³ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, s. 336, 340. Hâtıratıta bahsedilen câmilerden birisi de Kurşunlu Câmîi’dir. s. 342.

¹²⁴ Erzincan’ın son dönem dergâhları hakkında bilgi için bkz., Ünal Tuygun, *Erzincan’ın Manevi Mimarları*, İstanbul, 2004, s. 11.

¹²⁵ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, s. 424.

¹²⁶ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, s. 513.

¹²⁷ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, s. 364.

hakkında çoğu diğer kaynaklarda olmayan yeni bilgilere de rastlanır. Hâtıratın dikkat çekici bir diğer özelliği ise bazı tasavvufi meselelerle ilgili açıklama ve yorumlardır.

Aşçı Dede, hayatının bir bölümünü Erzincan'da geçirmiştir. Burada tanışıp büyük bir sevgiyle bağlandığı, Nakşibendiyye Tarikatı'nın Hâlidî koluna mensup meşhur Terzi Baba'nın halifelerinden Şeyh Fehmi Efendi, onun hayatında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Kendi ifadesiyle lebaleb Mevlevîlik ile doluyken tanışıp intisap ettiği şeyhini, ayrıldıktan sonra da ölünceye kadar unutmamış, büyük bir muhabbetle sevmeye devam etmiştir. Aşçı Dede, Erzincan'da kaldığı dönemde şehrin dinî ve tasavvufî hayatı hakkında önemli bilgiler nakletmiştir. Başta Şeyh Fehmi Efendi olmak üzere, tarikatın pîri olarak nitelediği Mehmed Vehbî Hayyât ve Erzincan'ın önemli tasavvufî simalarından Lelebici Baba, Abdussamed Efendi ve Hacı Hafız Efendilerle ilgili hatıralarını anlatırken şehrin tasavvufî hayatı ve uygulamalarına dair bir takım bilgiler aktarmıştır. Eserin satır aralarında dönemin Erzincan'ının dinî yapısı, ibadet hayatı ve tasavvufî uygulamaları, başta Ramazan olmak üzere mübarek günler ve gecelerin ihyası, şehirde takip edilen dersler, yapılan sohbetler, okunan kitaplar vb. konularda oldukça geniş ve önemli bilgiler vardır.

KAYNAKÇA

- Afyoncu E. (2008). *“Rûznâmçe”*. DİA. İstanbul.
- Aktepe O. (2003). *Terzi Baba, Hayatı ve Miftâh-ı Kenz*. Erzincan.
-(1997). *Lelebici Baba ve Tuhfetü'l-Uşşâk*. Erzincan.
- Albayrak N. (2011) *“Terzi Baba”*. DİA. İstanbul.
- Algar H. (1997). *“Hâlid el-Bağdâdî”*. DİA. İstanbul.
- Aşçı İbrahim Dede. (2006). *Aşçı Dede'nin Hatıraları, Çok Yönlü Bir Sûfinin Gözüyle Son Dönem Osmanlı Hayatı I-IV*. haz. Mustafa Koç-Eyüp Tanrıverdi. İstanbul: Kitabevi.
- Azamat N. (1991) *“Aşçı İbrahim Dede Mecmuası”*. DİA. İstanbul.
- Fatsa M. (2000). *Tasavvufta Mekki Kolu*. İstanbul: Mavi Yayıncılık.
- Küçük S. (2000). *XIX. Asırda Mevlevîlik ve Mevlevîler*. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Mehmet A. (t.y.) *Başımıza Gelenler I-III*. haz. M. Ertuğrul Düzdağ. İstanbul: Tercüman Yayınları.
- Okay M. O. (1997). *“Hâtırat”*. DİA. İstanbul.
- Şahin T.E. (1987). *Erzincan Tarihi I-II*, Erzincan.
- Turan E.İ. (2007). *Aşçı Dede Halil İbrahim Efendi'nin Fars Dili ve Gramerine Dair Çalışmaları*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Tuygun Ü. (2004). *Erzincan'ın Manevî Mimarları*. İstanbul.
- Yurt V. (2011). *Terzi Baba ve Erzincan*. İstanbul.
- Yücer H. (2004). *M. Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*. İstanbul.